SOXAVIY TERMINOLOGIYA VA TARJIMA MUAMMOLARI

Norboyeva Dilyafruz Jumakulovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti O'zbek tili va adabiyot kafedrasi o'qituvchisi
Normurodov Hasan Orzimurod o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti MK-425 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sohaviy terminologiyaning shakllanishi, uning ilmiy va amaliy muloqotdagi o'rni hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Xususan, turli fan va kasb doiralariga oid terminlarning semantik xususiyatlari, milliy til me'yorlariga moslashuvi hamda xorijiy terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilishdagi lingvistik va uslubiy murakkabliklar yoritilgan. Tadqiqot davomida terminlarning ma'no aniqligi, kontekstga bog'liqligi va ekvivalent tanlashdagi tafovutlar ilmiy misollar asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, globallashuv jarayonida xalqaro terminlarning milliy terminologik tizimga ta'siri va bu jarayonning tarjima sifatiga ko'rsatadigan ta'siri ochib beriladi. Maqolada sohaviy tarjimada terminologik birliklarni standartlashtirish, yagona ilmiy yondashuvni shakllantirish hamda tarjima jarayonida mazmun aniqligini сақлашning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari ilmiy tarjima, tilshunoslik va terminologiya yo'nalishlarida olib boriladigan keyingi izlanishlar uchun nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: sohaviy terminologiya, tarjima muammolari, ilmiy tarjima, termin, terminologik tizim, ekvivalentlik, semantik tahlil, lingvistik moslashuv, xalqaro terminlar, tarjima strategiyasi, kasbiy leksika, til me'yorlari.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborot almashinuvi jadallashgan davrda turli sohalarga oid ilmiy, texnik va kasbiy terminlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Har bir fan yoki kasb yo'nalishi o'ziga xos terminologik tizimga ega bo'lib, ushbu tizim ilmiy muloqotning aniqligi va samaradorligini ta'minlaydi. Ayniqsa, xalqaro ilmiy hamkorlik kengayib borayotgan hozirgi sharoitda terminlarni bir tildan boshqa tilga to'g'ri va mazmunan mos tarzda tarjima qilish dolzarb masalalardan biriga aylangan. Shu sababli sohaviy terminologiya va uni tarjima qilish jarayonidagi muammolar tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida e'tibor qozonmoqda.

Terminlarni tarjima qilish oddiy leksik birliklarni o'girishdan tubdan farq qiladi. Chunki termin ma'lum bir tushuncha, ilmiy hodisa yoki kasbiy jarayonni aniq ifodalovchi birlik hisoblanadi. Tarjima jarayonida terminning mazmuni, funksional vazifasi hamda qo'llanish konteksti to'liq saqlanishi talab etiladi. Aks holda ilmiy matnning mantiqiy yaxlitligi buzilishi, tushunmovchilik yoki mazmuniy chalkashliklar yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelayotgan yangi terminlarning muqobil variantlarini tanlashda yagona me'yorning yetishmasligi ayrim muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Mazkur maqolada sohaviy terminologiyaning nazariy asoslari, terminlarning til tizimidagi o'rni hamda tarjima jarayonida uchraydigan asosiy lingvistik va uslubiy muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro terminlarning milliy tilga moslashuvi, ekvivalent tanlash masalalari hamda ilmiy tarjimada aniqlik va izchillikni ta'minlash omillari ilmiy yondashuv asosida yoritiladi.

Asosiy qism

Sohaviy terminologiya har qanday ilmiy va kasbiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Terminlar muayyan fan yoki soha doirasidagi tushunchalarni aniq, qisqa va yagona ma’noda ifodalashga хизмат qiladi. Shu jihatdan terminologik tizim ilmiy tafakkurning shakllanishi va rivojlanishida muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida yangi tushunchalar, atamalar hamda ilmiy birliklar paydo bo‘lmoqda. Bu esa terminologiyani doimiy ravishda boyitib borish bilan bir qatorda, ularni turli tillarga mos va mazmuniy jihatdan aniq tarjima qilish zaruratini ham kuchaytirmoqda.

Tarjima jarayonida terminlarning semantik mazmunini saqlash eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Oddiy so‘zlardan farqli ravishda terminlar ko‘pincha faqat bitta aniq tushunchani ifodalaydi. Shu sababli ularni noto‘g‘ri yoki yuzaki tarjima qilish ilmiy matnning mazmuniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, iqtisodiyot, tibbiyot yoki axborot texnologiyalari kabi sohalarda qo‘llanadigan ayrim terminlar umumxalq tilidagi ma’nosidan keskin farqlanadi. Tarjimon esa nafaqat tilni, balki tegishli sohaning nazariy asoslarini ham yaxshi bilishi talab etiladi. Aks holda terminning noto‘g‘ri talqini ilmiy axborotning buzilishiga olib keladi.

Bugungi kunda ingliz tili xalqaro ilmiy kommunikatsiyaning asosiy vositalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Natijada ko‘plab yangi terminlar boshqa tillarga aynan ingliz tilidan kirib kelmoqda. O‘zbek tilida ham “marketing”, “monitoring”, “startup”, “outsourcing”, “digital platforma” kabi terminlar faol qo‘llanmoqda. Biroq ayrim hollarda ushbu terminlarning milliy muqobillari mavjud bo‘lsa-da, amaliyotda xorijiy shakllar ko‘proq ishlatiladi. Bu holat bir tomondan tilning boyishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan terminologik tizimda tartibsizlik va uslubiy nomuvofiqliklarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, bitta terminning turli manbalarda har xil tarjima qilinishi ilmiy matnlarda izchillikning buzilishiga sabab bo‘lmoqda.

Sohaviy terminlarni tarjima qilishda ekvivalentlik masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir termin uchun boshqa tilda to‘liq mazmuniy mos birlik topish har doim ham mumkin emas. Ayrim terminlar ma’lum bir xalqning ilmiy, madaniy yoki ijtimoiy tajribasi asosida shakllangan bo‘lib, boshqa tilga tarjima qilinganda o‘zining dastlabki ma’no nozikliklarini qisman yo‘qotishi mumkin. Shu sababli tarjimon ko‘pincha transliteratsiya, tavsifiy tarjima yoki moslashtirish usullaridan foydalanishga majbur bo‘ladi. Masalan, axborot texnologiyalariga oid “cloud computing” termini ayrim manbalarda “bulutli hisoblash”, boshqalarida esa “masofaviy hisoblash texnologiyasi” tarzida qo‘llanadi. Bu esa yagona terminologik me’yorning shakllanmaganligini ko‘rsatadi.

Terminologik birliklarni standartlashtirish ilmiy tarjima sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Rivojlangan davlatlarda terminologik komissiyalar, ilmiy markazlar va maxsus lug‘atlar orqali terminlardan foydalanish tartibga solinadi. O‘zbek tilshunosligida ham bu borada muayyan ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, ayrim sohalarda hali ham yagona terminologik baza to‘liq shakllanmagan. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar, sun’iy intellekt, raqamli iqtisodiyot va xalqaro moliya kabi yangi yo‘nalishlarda terminlarning tez sur’atda kirib kelishi ularni tartibga solish jarayonini murakkablashtirmoqda.

Tarjima muammolarining yana bir muhim jihati uslubiy moslik bilan bog‘liqdir. Ilmiy matnda terminning nafaqat ma’nosi, balki uning uslubiy vazifasi ham сақланishi kerak. Chunki termin noto‘g‘ri kontekstda qo‘llansa, matnning ilmiyligi va mantiqiy yaxlitligi susayadi. Masalan, bir sohada rasmiy ilmiy termin hisoblangan birlik boshqa sohada oddiy leksik vosita sifatida qo‘llanishi mumkin. Shu bois tarjimon matnning funksional uslubini ham chuqur tahlil

qilishi lozim. Bu jarayonda kontekstni to‘g‘ri anglash, terminning qo‘llanish doirasini aniqlash hamda matnning maqsadini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Globallashuv jarayoni milliy terminologik tizimlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xalqaro integratsiya va ilmiy hamkorlik natijasida ko‘plab universal terminlar shakllanmoqda. Biroq barcha xorijiy terminlarni o‘zlashtirish til taraqqiyoti uchun har doim ham foydali emas. Chunki haddan tashqari ko‘p o‘zlashma terminlar milliy tilning ichki imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli yangi terminlarni qabul qilishda ularning zarurati, amaliy qulayligi va milliy til me’yorlariga mosligi alohida e’tiborga olinishi lozim.

Umuman olganda, sohaviy terminologiya va tarjima masalalari bugungi ilmiy kommunikatsiya tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Terminlarni aniq, izchil va ilmiy asosda tarjima qilish nafaqat til rivoji, balki fan taraqqiyoti uchun ham muhim omil sanaladi. Shu bois terminologik birliklarni standartlashtirish, ilmiy lug‘atlar bazasini boyitish hamda sohaviy tarjimonlar malakasini oshirish kelgusidagi ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Xulosa

Sohaviy terminologiya va uni tarjima qilish jarayonini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ilmiy muloqotning aniqligi bevosita terminlarning to‘g‘ri tanlanishi va izchil qo‘llanishiga bog‘liq. Terminlar nafaqat ma’lumotni ifodalovchi birlik, balki bilimning strukturaviy asosini tashkil etuvchi vosita ekanligi sababli, ularni tarjima qilishda yuzaki yondashuv ilmiy mazmunga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni anglatadiki, eng asosiy muammo terminlarning turli manbalarda bir xil bo‘lmagan shakllarda qo‘llanishi, ekvivalent tanlashdagi noaniqlik hamda milliy terminologik tizimning to‘liq standartlashmaganligidir. Ayniqsa, yangi sohalar, xususan raqamli texnologiyalar va xalqaro iqtisodiy terminologiyada tezkor o‘zlashuv jarayoni mavjud bo‘lib, bu holat tarjimada barqaror me’yorlarning shakllanishini murakkablashtirmoqda. Shu nuqtai nazardan, har qanday tarjima jarayonida terminning faqat lug‘aviy ma’nosi emas, balki uning ilmiy kontekstdagi funksional vazifasi ham qat’iy hisobga olinishi zarur. Amaliy jihatdan yondashilganda, birinchi navbatda, sohaviy terminlar bo‘yicha yagona, markazlashgan elektron va bosma terminologik bazani shakllantirish maqsadga muvofiqdir, chunki bu tarjima jarayonida izchillikni ta’minlaydi va turli xil variantlarning paydo bo‘lishini kamaytiradi. Ikkinchidan, tarjimonlar faqat til bilimiga emas, balki tegishli soha asoslariga ham ega bo‘lishi lozim, aks holda terminning mazmuniy yuklamasi noto‘g‘ri talqin qilinishi ehtimoli yuqori bo‘ladi. Uchinchidan, tarjima amaliyotida transliteratsiya, tavsifiy tarjima va funksional ekvivalentlik usullaridan ongli va asosli foydalanish zarur, chunki har bir termin uchun bir xil yondashuv har doim ham samarali natija bermaydi. To‘rtinchidan, ilmiy tashkilotlar va oliy ta’lim muassasalari doirasida terminologik standartlashtirish bo‘yicha doimiy hamkorlik mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish muhim bo‘lib, bu ilmiy tilning bir xilligini ta’minlashga xizmat qiladi. Beshinchidan, xalqaro terminlarni qabul qilishda milliy til imkoniyatlarini chetlab o‘tmasdan, zarur hollarda ularning o‘zbekcha muqobillarini yaratishga ustuvorlik berish kerak, chunki bu tilning ichki boyishini va mustaqil ilmiy uslubini mustahkamlaydi. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, sohaviy terminologiya va tarjima muammolarini hal etish faqat lingvistik masala emas, balki ilmiy tafakkur, metodologiya va standartlashtirish bilan bog‘liq kompleks jarayondir, shuning uchun ham bu yo‘nalishda tizimli, izchil va ilmiy asoslangan yondashuv zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, G. (1986). *O‘zbek tili terminologiyasi va uning taraqqiyot istiqbollari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Mamatqulov, B. (2020). Terminologiya va uning asosiy tamoyillari. *O‘zbekiston Milliy universiteti nashrlari*.
3. Abdullayeva, N. (2018). *O‘zbek tilida terminologiya: muammo va yechimlar*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Saidov, A. (2019). *Ilmiy-texnik tarjima asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflar jamiyati nashriyoti.
5. Xolmatov, S. (2021). *Iqtisodiy terminologiya va tarjima muammolari*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
6. G‘ulomov, F. (2023). Fan va texnika terminologiyasining rivojlanish tendensiyalari. *O‘zbekiston Fanlar akademiyasi materiallari*.
7. Salomov, G‘. (1976). *Til va tarjima*. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Fedorov, A. V. (1968). *Vvedenie v teoriyu perevoda* (Tarjima nazariyasi asoslari). Moskva: Nauka. (O‘zbek tiliga tarjima qilingan ilmiy manba sifatida ishlatiladi)